

BENKES MIHÁLY

Mobutu-ellenes vallási énekek*

A kelet-közép-európai szocialista, szovjetizált rendszerek összeomlása az egész világra hatással volt. Mindenütt, ahol diktatórikus, önkényuralmi viszonyok uralkodtak, megélenkültek a demokratikus ellenzéki erőik. Fekete-Afrikában, ahol a függetlenné válást követően az új államok többségében rövid időn belül egypártrendszerek jöttek létre, a '80-as években már megkezdődött a személyi uralommal tetézett egypárturalom felváltása a többpárti parlamenti modellel. Zairében, miután *Mobutu Sese Seko* 1965-ben a nyugati hatalmak leplezetlen támogatásával végrehajtott állampuccsal ragadta magához a hatalmat, a pártállami diktatúra oligarchikus elnyomó rendszerré alakult át.

1990 folyamán Mobutu elnök-diktátornak számolnia kellett a követelménnyel, amit az Európai Közösség és a vele szolidáris AKP-országok nyilvánítottak ki; cszerint Zairében is meg kellett kezdeni a demokratizálás előkészítését.

A zairei gazdasági szférában érdekelt külhatalmak és magánszereplők elentmondásos magatartása következtében azonban továbbra is tág mozgástér állott rendelkezésre a diktátor személyes ambícióinak kiteljesítéséhez. Mobutu, aki hosszabb ideje, mint egy „imperátor és császár” viselte elnöki tisztét, sajátos módon igyekezett megfelelni a Zairenek címzett biztonságpolitikai és stratégiai előírásoknak. Minden erőszakos tettét országa belső rendjének megtartásával indokolta, s a mindenáron való rendcsinálás bűvöletében taktikusan folytathatta politikáját. Egyfelől visszaállította a többpártrendszert, beleegyezett az átmeneti parlamenti köztársasági intézmények újraélesztésébe (átmeneti kormány, a parlamentet helyettesítő Főtanács megalakítása), másfelől viszont mindennemű kritikára fegyveres megtorlással, a másként gondolkodók megnyilvánulásaira üldözéssel, megsemmisítéssel válaszolt. Ezt a merev és elvakult személyes diktatúrát 1992-ben külön deklarációban is elítélte az Európai Közösség, s a polgári és katonai segélynyújtást beszüntették.

A zairei-kongói népek életkörülményei az egykori gyarmatállam idején ismert alacsony szintre, esetenként és térségenként a kritikus pont alá süllyedtek, több helyütt éhínség ütötte fel a fejét. Az ország keleti tartományaiiban, ahol a sorozatos tuszi–hutu összecsapások következményei rendkívüli állapotokat teremtettek, az egész régióra veszélyes válsággóc alakult ki 1994-ben és az azt követő években.

A mobutizmus által lezüllesztett, tönkretett Zairében mindvégig komoly erőket képviseltek az egyházak, amelyek miután még a gyarmati korszak végén

* A jelen tanulmány a „Zaire irodalmi élete napjainkban” című előadás része, mely az ELTE BTK Afrikaisztikai Oktatási Program keretében hangzott el 1995 őszén.

elhatárolták magukat a kolonialista és egyéb természetű bennszülöttellenes politikától, a kongói lakossággal szoros kapcsolatot tartottak. Kezdetben Kinshasa és egész Kongó főpapa, *Malula* püspök, napjainkban pedig Kisangani érseke, *Monsengwo* mondott ellent a diktátornak, jelezve, hogy a kongói egyházak azonosulnak az üldözöttek és kizsákmányoltak tömegével. Az úgynevezett *zairézáció* programja, melyet a '70-es évek elejétől az egységes modern kongói nemzet megteremtésére adott ki a mobutista vezetés, a program ideológiai-kulturális alapját alkotó autenticitáselmélet meghirdetésével egyaránt szűkítette és korlátozta a katolikus és protestáns egyházak szabadságát. (A lakoságnak közel 50%-a a keresztény egyházhoz tartozónak vallja magát, másik része főként természetvallások híve.) Az afrikai, kongói ősök tiszteletéhez való visszatérítési mozgalom, bármennyire is megfelelt az afrikai mivolt lelki, tudati és kulturális szükségleteinek – amint rövidesen kiderült –, csupán a központi hatalom birtokosának való feltétlen engedelmesség megteremtését volt hivatott szolgálni; eszköz volt csupán a zairi monarchia megteremtéséhez.

A dél-afrikai rendszerváltást túlélő mobutista rezsim elleni illegális politikai szervezetek, felkelő csoportosulások és a békés változást szorgalmazó egyházi körök egyaránt aktívvá váltak. A pártok „föld alatti” tevékenysége nem kaphatott megfelelő nyilvánosságot, a fegyveres ellenállási kísérleteket a központi hadsereg expedíciós csapatai szétzúzták. Sikeresnek bizonyult viszont az utca emberének az egyházak tevőlegesen támogatásával indított „imádságos” mozgalma: a rendszert elítélő üzenetet hordozó dalszövegek jelentek meg a katolikus egyház soraiban, amelyeket már ismert egyházi dalok dallamára énekelve, esetenként táncolva adtak elő a hívők, amit a más vallásúak is ártettek tőlük. Ezek az egyházi énekek már-már elszakadtak az európai kánontól. A dalok lelkes fogadtatása láttán az egyházak kiadói (*Szent Pál Kiadó, Központi Protestáns Kiadó*) megkezdtek az egyházi énekek és dalok kereskedelmi forgalmazását is. Ily módon nem pusztán a templomi gyülekezetben, hanem az utcákon és piacokon is – hordozható rádiómagnetofonról – megszólalhattak a dalok.

A passzív és aktív ellenállás határán hatásos vallási dalok születtek, amelyek széles körben terjedtek. Nem előzmények nélkül jelentek meg, hiszen a zenei, illetve a táncos kifejezőmód a kongói népeknél, akárcsak más fekete-afrikai népek életében, szinte minden más közlési formával szemben elsőbbséget élvez. Zairében a muzikalitás jellemzően három forrásból táplálkozik: a *hagyományos zenekarok*, a „modern” *zenekarok* és az „*énekkarok*” tevékenységéből. Mellettük a „*táncgyűttések*” szerepe is jelentős nemcsak a vidéki társadalomban, hanem az úgynevezett városi „törzsi” közegben is. Ezek közül az énekkarok mindenekelőtt a vallási propaganda eszközeként szolgáltak, eltérően a zenekarok működésétől, azokat ugyanis inkább a szinkretikus produktumok, valamint a személyes átélés megjelenítése jellemzi.

A zairi dalkultúra az egyházi éneklés keretei között több fejlődési szakaszon át afrikánizálódott. 1988 tavasza óta a sajátos zairi-kongói katolikus misét, annak rituáléját a Vatikán is elismerte. Az átalakulás során az egyházi-vallási énekek szövegeiben fokozatosan megjelentek a *világi-laikus elemek*, míg nem a '90-es években nyíltan kibontakozott ez az irányzat. Sikerüket egyrészt az bizto-

sította, hogy a válságos viszonyok közt visszaidézték a függetlenség és szabadulás éráját, másrészt olyan lázadási formát és magatartást „ajánlottak”, amelyre a mobutista hatalom nem tudott azonnali megtorló intézkedésekkel válaszolni.

A *kikongó* és *lingala* nyelven íródott dalokat – ritkábban a *csibula* és *szuahéli* nyelvűeket – termékeny szerzői kör alkotta meg, akik között papokat is találunk. Így *Makamba* abbét, aki a legelkötelezettebb, mondhatni, radikális versekkel jelentkezett társai közt (lásd a *Miért – Miért?* című dal szövegét). Hozzá hasonló példa *Tabu Ley*, aki párizsi száműzetéséből küldte haza verseit (lásd a *Demokrácia* című hosszúverset).

A rendszerváltást előkészítő, közszájon forgó dalok alapvetően négy kategóriában keletkeztek: a *hivatalosan elismert vallási énekek* (A), az *imagyülekezetek énekei* (B), a *világias vallási dalok* (C), valamint a *népi felforgató tartalmú dalok* (D), amelyek zeneileg is és „üzenet”-tartalmuk szerint is jól elkülöníthetők. Ez az „osztályozás” egyszersmind jelzi az éneklés jellemző színhelyeit is, a templomtól (A) a tágabb környezetig (B, C, D). Tematikailag is különféle célzatú dalok különíthetők el. Eleinte a „halál”, a „bűn”, a „megpróbáltatás” és „szenvedés” gondolatvilága áradt a dalokból (döntően az A – B kategóriához tartozó imák, könyörgések és fohászok esetében), majd megjelent az Istenhez, Jézushoz – mint Megváltóhoz – való „megtérés” hirdetésc. E két témakörben a zairi politikai-társadalmi tragédiával összhangban a rezignáció és a melankólia érzelmvilága teljessé vált ki. Új irányultságot jeleztek a „szeretet és szerelem himnuszát” zengő énekek és dalok (A, C), illetve az „aktivista programversek” (C – D). Bizonyos, hogy a látszatra belenyugvást sugalmazó egyházi költemények üzenetértéke is a mozgósító, erkölcsi és politikai, lelki és fizikai ellenállásra indító darabokéval megegyező hatást váltott ki a szenvedő, kiütkereső zairi–kongói társadalomban (lásd az *Ó, Istenem* című éneket). A halál vállalása, a halál elfogadása az igazságtétel aktusaként, megváltó győzelemként tudatosodott a nyomorgó nép körében, mint valami visszavágó, üdvözítő cselekvés a kiváltságos gazdag réteg ellenében.

A vallási énekek sorából kiválnak azok a hosszúversek és dalok, amelyek valójában „előadások”, oktató költemények. Ezek mindegyike az 1991 utáni hatalmi átmenethez kapcsolódó felvilágosító küldetés termékei. Profetikus figyelmeztetések a közelgő korszakos változásra utalva (lásd a *Demokrácia* és a *Miért – Miért?* című énekeket). Ezzel szemben a népi énekek aktuálpolitikai utalásokban gazdag, szemrehányó és indulatos megnyilatkozások (a politikusokat a nevükön szólítják meg), sőt nemritkán kampányízüek, mivel a szövegekben felbukkannak az átmeneti szakasz politikusainak nevei, illetve azok méltatása és elmarasztalása (lásd például a *Te, Mobutu* és a *Mobutu* című dalokat). A daloknak ez a csoportja fedte fel legtisztábban a diktátor uralmának súlyos kártevőseit, akit az ország „sírásójaként” említene a szövegekben (lásd a *Ki pusztítja el Zairét?* című dalt). A népi szövegek gyakorlatilag a demokráciát mint az éhséget azonnal megszüntetni képes jelenséget értelmezték. Az 1996 végén megindított fegyveres felkelés vezetői is ezt ígérték a kongóiaknak, jól tudva, hogy az éhség elleni „hadüzenet” alapjaiban ingatja meg Mobutu uralmát.

A *Laurent D. Kabila* vezette erők viszonylag akadálymentes 1997 májusi hatalomátvétele mutatja az egyházi-vallási dalok kivételes hatását az önmagát

túlélő mobutista rezsim ellenálló képességének megsemmisítésében. Olyan eredmény ez, amelyet igazán csak az afrikai és különösen a kongói szellemi élet sajátosságainak ismeretében lehet méltányolni. Zaire a „boszorkányságok” (boszorkánymesterek), a „bálványimádás”, a varázslók és mágusok földje. Ezek a mestersegek Mobutu fénykorában igencsak felerősödtek a Kongó vidékén. 1969-ben a diktátor felkereste a híres mágust, *Nsinga Udjut*, hogy elnyerje misztikus támogatását. Ám az afrikai obskurantizmusból nyerhető előnyök elvesztek a kedvezőtlen és káros reálfolyamatok sodrában. A fegyveres felkelést és a rendszerváltást sürgető dalok elérték céljukat: áthangolták a kongóiak tömegeit a demokratikus éra befogadására kész állampolgárokká, s Mobutunak dicstelenül el kellett hagynia országát. Az így elültetett várakozásokat azonban sem a győztes fegyverekkel és dalokkal, sem a demokratizálás kezdeti lépéseivel nem lehet kielégíteni. A mobutizmus-ellenes egyházi dalok nemcsak a legnagyobb afrikai katolikus ország, hanem Fekete-Afrika egészének kiütkereséséről tanúskodnak. A kongói egyház dinamizmusa egy olyan mozgalom alapjait vetette meg, amely a mai afrikai társadalmakat is átalakítja, akár azon az áron is, hogy felbomlasztja azok elnyomó politikai rendszereit.

A tanulmányban idézett verseket keletkezésük és terjedési körük szerinti csoportosításban közöljük. (A: *egyházi ének, himnusz*; B: *csoportos könyörgő ének*; C: *világi vallásos énekek*; D: *népi dal*.) A dalszövegeket a tanulmány szerzője a helyi, főként lingala nyelvű, valamint francia fordítások egybevetése alapján fordította magyarra. A népi dalok egy részét a fővárosban (Kinshasa) szinte kizárólag lingala nyelven, más részüket – vidéken – suahéli, csibula és kikongo nyelven énekeltek az éneklők etnikai hovatartozásától függően. A dalok közt előfordulnak kizárólag francia nyelven íródottak, amelyek külföldön, adott esetben emigrációban születtek.*

* A jelen ismertetés *Isidore Ndaywel è Nziam* (Kinshasai Egyetem) és *Odon Ngayndam* (Zairci Nemzeti Könyvtár) gyűjtésére és fordításaira támaszkodik. Ngayndam francia fordításainak egy részét Ndaywel közli a „Zaire, années 90” című publikációsorozat 3. kötetében (Africa Studies, no. 6/1993, Bruxelles, 61–102.). A szövegek másolatait a Brüsszeli Afrika Intézet is archiválta (CEDAF/ASDOC, 65, rue Belliard, 1040 Bruxelles).

További tájékozódást szolgáló tanulmányok:

1. Ngandu, Nkashama Pius: *Églises nouvelles et mouvements religieux. L'exemple zairois*. Paris, L'Harmattan, 1990.
2. Isidore, Ndaywel e Nziam: *La société zairoise dans le miroir de son discours religieux (1990–1993)*. Cahiers Africains / Afrika Studies, Zaire, années 90. vol. 3. No. 6/1993.
3. Jean-Claude, Willame: *De la démocratie „octroyée” à la démocratie enrayée*. Cahiers Africains / Afrika Studies, Zaire, années 90. vol. 1. No. 5–6/1991.
4. Benkes Mihály: *A zairci szervezett ellenállási-ellenzéki erők politikai törekvései*. Múltunk, 1997. 2. 181–198.

A

Ó, Istenem – E NZAMBI NA MONO

(Népi dal, hivatalosan elismert egyházi ének)

1 *Ó, Istenem nagy az én szomorúságom
napról napra nő az én szomorúságom
mert hiányt szenvedek a szeretetben.
Szomorúságom naponta nagyobb
hogy eltasztom a fivéreket
szomorúságom naponta nagyobb
hogy elhagy akarateróm.*

Refrén:

Ej, fivéreim megmérettetünk az Úr (rostája) által!

2 *Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akiket meglep, hogy megsértik.*

Ej, fivéreim ...

3 *Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akiket meglep, hogy megszólják.*

Ej, fivéreim ...

4 *Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akik meglepődnek gőgjükön.*

Ej, fivéreim ...

5 *Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akiket meglep, hogy meglopják.*

Ej, fivéreim ...

6 *Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akiket boszorkányságon kapnak.*

Ej, fivéreim ...

7 *Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akiket meglep, hogy szeretnek.
Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akiket az erdőben talál
másokat a boszorkányságban.
Figyelem, figyelem, figyelem*

*az anyák, az apák
és ti mind fivéreim!*

- 8 *Aznap, amelyen Isten fia eljön
lesznek, akiket az erdőben talál.*

Ej, fivéreim ...

- 9 *Íme az eső, íme az eső
oly kevés, oly kevés
íme az eső, íme az eső
oly kevés, oly kevés
oly kevés, oly kevés az eső –
lesznek, akik fennakadnak a rostán.*

Ej, fivéreim ...

Készüljünk fel jól – TOMILENGE MALAMU (Maniang)

Refrén: *Készüljünk fel jól
mert nem ismerjük a napot
nem ismerjük az órát!*

- 1 *Védjük meg magunkat, védjük meg magunkat
tartsuk meg (Isten) törvényeit
kövessük azokat!*
- 2 *Ne vétkezzünk, ne vétkezzünk
tiszteljük (Isten) törvényeit
kövessük azokat!*
- 3 *Az ősök és ti, gyermekek
tiszteljétek (Isten) törvényeit
kövessétek azokat!*
- 4 *Minden cselekedetünket, minden munkánkat
neki (Istennek) ajánljuk –
Így nem veszünk el.*

B

Kelj fel – TELEMA

(Csoportos könyörgő ének)

*A Sátán elleni harchoz
Uram, adj nekünk erőt
mi bátran felkelünk –
Anyá, kelj fel
kelj fel
jön a Jézus Krisztus
még ma eljön
hogy megküzdjön a Sátánnal
mi bátran felkelünk –
Ifjak, keljetek fel
keljetek fel
jön a Jézus Krisztus
még ma eljön
harcban a Sátánnal
mi bátran felkelünk –*

Uram, a te neved – NKOMBO NA ZA NKOLO

*Uram, a te neved
felvidítja a szívem
és nem szeretek hallani
másik nevet.*

(egyedül énekelve)

*Otthon
az én utamon
Kinshasában
Matadiban ...*

(mindenki)

*Otthon
az én utamon
Kinshasában
Matadiban ...*

*Mindenütt, ahová lépteim vezetnek
Uram, a te neved
nem felejtetem.*

*Kérdik tőlem a pogányok
Miért magasztallak oly nagyon –
Nem szeretek hallani másík nevet
ha az nem a tiéd, Uram,
ha az nem a tied, Uram!*

(egyedül énekelve ismét)

C

Miért – Miért? – PO – PO – PO (Makamba abbé)

(Világi vallási ének)

Refrén: *Miért, miért
kétkelkedtetek és miben?
Miért kétkelkedtetek?
Az erdőből nem hiányzik az élelem.
Az erdő nincs híján a vadnak
sem a folyók a halnak
miközben nincs mit enniünk!
Miért kétkelkedtek, miért?*

- 1 *Miért, hogy süketek vagyunk
hogy nem fordulunk Istenhez?
Miért, hogy süketek vagyunk
hogy (rá) soha nem hallgatunk?
Miért kétkelkedünk
miért, ugyan miért?*
- 2 *Forduljatok Istenhez
Isten gyermekei!
Miért kétkelkedtek
miért, miért?*
- 3 *Számot kell adnunk Isten előtt.
Számot adunk magunkról
(mert) a földi javakban
egyáltalán nem szűkölködünk
az ember megítéltetik.*

*Miért, hogy a nap felkel
az eső lehullik, van víziünk?
Miért kételkedtünk Istenben
miért?*

4 *Az ember bálás a gyümölcsstermő fának
jó szív csak jó gyümölcsöket terem
miért, hogy országunkban
semmi sem sikerül?
Miért kételkedtek Istenben
miért a kanyargós ösvényt választottuk?*

5 *Mindenütt terem a papaja.
A madár nemigen szánt
mégis mindig szedegeti a magot
micsoda szégyen (...) emberi, amik vagyunk!
Mindenütt műveljük a földet
és nincs mit enniük!
Ti valamennyien, miért kételkedtetek Istenben?*

6 *Miért olvassuk a Szent Könyvet
miért?
Süketek vagyunk – tanuljunk meg váltani!
Kőszívűek, tanuljunk meg váltani
változtassunk, változtassunk!*

Demokrácia

(Tabu Ley)

- 1 *A harang szól (ütött az óra)
íme eljött az idő.
Ó, Isten, én sírtam
valóban a célhoz értünk.
Túlságosan sok a bánat az országban.
Barátok, íme itt az élet vége
az országnak nincs vezetője
a nép már nem tudja kit féljen.
Ó, Isten!*
- 2 *Legyőztük a Fehér (embert)
megnyertük a dekolonizáció csatáját.
Elnyertük a nép függetlenségét
hogy az emberek jobban éljenek.*

Örökké veszettiink
 a vezetők közötti viszályok miatt
 csak a hatalomért vitáztak (és)
 hagyták, hogy a nép éhen pusztuljon.
 Az ország elveszett, micsoda szégyen
 a világ előtt.

Oly gazdag ország
 gazdagsággal megáldott ország.
 Valóban, ennek az országnak vezetői
 nem szeretik országukat.
 A harang szól
 íme eljött az idő.

- 3 *Kasza Vubu, Lumumba*
Bolikango, Csombe, a nagy testvér
hol bujkáltok?
elfördültatok az országtól?
könyörögjete Istenhez
tekintszen e megfáradt népre!
Íme eljött az idő.
- 4 *Malula, Kimbangu*
Kabasale, Lwambi
oly nevelésesek vagyunk, nevelésesek és
fáradtak. Ó, Isten
mialatt várjuk, hogy éléd bocsátassunk
oly fáradtak vagyunk.
Oly nagy a bánat
a nép minden évben ugyanarra vár
enni reggel
enni délben, aztán este
a gyermekek naponta menjenek iskolába
az apák és anyák munkát kapjanak
a betegeket meggyógyítsák
gyógyszerekkel
ott, jól megértjük egymást...
A harang szól
ó, Isten, ó, Isten
ó, Isten, ó, Isten!
- 5 *Kasza Vubu, Lumumba,*
Bolikango, Csombe nagy testvér
Malula, Kimbangu
Kabasale és Lwambo nagy testvér
a harang szól, íme eljött az idő!

6 (zsoltározva)

*Egy ország ereje és hatalma
a nép
s az utolsó szó a népet illeti meg
egyedül!*

7 *Ősök, hallgassatok meg!*

*Ősök, hallgassatok meg!
Itt, ahol minket hagytatok
mi elesettek vagyunk
nem tudjuk, fel tudunk-e még kelni.
Minden a ti kezeitekben van.
Ó, Isten, ó, Isten
ó, Isten, ó, Isten!*

8 *Én Istenem, én Istenem*

*irgalmazz nekünk
ó, Isten, ó, Isten
szánj meg minket
én Istenem, én Istenem
én Istenem!*

D

Te, Mobutu – YO MOBUTU

(Eredeti kongói vallási ének dallamára)

*Te, Mobutu
tiltsd meg Bobinak^{*}
hogy elevickéljen a
konferenciára
(mert) én, Monsengwo, nem hagyom
magam elcsábítani.
Én csupán egy pap vagyok.*

* Bobi Mobutu elnök felesége.

Mobutu

*Mobutu ngala
Tshisekedi muluba
és Nguz?^{*}
Ő egy rabszolga – család nélkül.*

Mobutu kis fej – MOBUTU MOTU MUKE

(Egy shabai forradalmi ének dallamára)

*Mobutu kis fej
kis nyak
olyan lábakkal, mint az
égett fatörzs
(aki) nem akar távozni a hatalomból.*

Jöjjetek és lássátok

(Francia nyelvű dal egy cserkész ének dallamára)

Refrén: *Oh! Jöjjetek és lássátok (2x)
Mobutu Kongó gyilkosa!*

*Megölte, megölte a harcosokat (2x)
Mobutu Kongó gyilkosa!
Kifosztotta (2x) országunkat (2x)
Mobutu Kongó gyilkosa!
Ellopta (2x) javainkat (2x)
Mobutu Kongó gyilkosa!
Meggzegett (2x) minden egyezséget (2x)
Mobutu Kongó gyilkosa!*

^{*} Tshisekedi és Nguz emigrációban élő ellenzéki politikusok. Tshisekedi 1992 után újra szerepet vállalt a Mobutu-érában, Nguz viszont kitartott az emigrációban. A ngala és a muluba törzsek neve.

Ki pusztítja el Zairét – BANANI BABEBISA ZAIR OYO (Egy kongói forradalmi ének dallamára)

*Ki pusztítja el Zairét?
Mobutu, a sírásók mestere!
Ő maga az ország
a pénz sírásója
Mobutu, a sírásó!*